

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.2.15>

RECEPCJA LITERATURY ROSYJSKIEJ XIX W. W POEZJI SATYRYCZNEJ I HUMORYSTYCZNEJ WOŁODYMYRA SAMIJEŃKI

Oleksandr Starosta

aspirant Katedry Literatury Ukrainiejskiej

Uzhorodzkiego Uniwersytetu Narodowego (Uzhorod, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-4710-2982

e-mail: oleksandrstarosta@gmail.com

Adnotacja. W artykule zbadano recepcję literatury rosyjskiej w satyryczno-humorystycznych utworach ukraińskiego poety z przełomu XIX i XX wieku W.I. Samijlenki. Określono rolę czynników kulturowych i społeczno-historycznych, które spowodowały bliską znajomość pisarza z tym źródłem, podkreślono znaczenie tożsamości narodowej i kulturowej artysty, która miała decydujący wpływ na recepcję i artystyczną interpretację tego materiału. Zbadano cechy parodii i trawestacji rosyjskiej poezji „złotego wieku” jako narzędzia wzmocnienia efektu komicznego. Przeanalizowano rosyjskojęzyczne teksty W.I. Samijlenki, podkreślono mocne i słabe strony tych tekstów, ustalono ich miejsce w satyryczno-humorystycznym dziedzictwie pisarza. Zdefiniowano krąg rosyjskich satyryków i humorystów, którzy mieli bezpośredni wpływ na kształtowanie idiosylu ukraińskiego poety lub wykazywali pokrewne koncepcje estetyczne w swojej pracy (A.K. Tołstoj, W.S. Kuroczkin, D.D. Minajew, A.P. Czechow). Przeanalizowano cechy manifestacji tego wpływu w tekstach W.I. Samijlenki, ustalono, że dokonywane przez niego zapożyczenia były konsekwencją świadomego zamiaru podkreślenia problematyki społeczno-politycznej swoich tekstów, a także wzbogacenia tradycji ukraińskich satyr poetyckich i humoru.

Słowa kluczowe: Samijlenko, trawestia, parodia, efekt komiczny, poezja rosyjska, imitacja, tradycja literacka.

THE RECEPTION OF 19th CENTURY RUSSIAN LITERATURE IN VOLODYMYR SAMIILENKO'S SATIRIC AND HUMOROUS POETRY

Oleksandr Starosta

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature

Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-4710-2982

e-mail: oleksandrstarosta@gmail.com

Abstract. The article investigates the creative comprehension of 19th century Russian literature in the satiric and humorous poetry by Volodymyr Samiilenko – the Ukrainian author of the late 19th – the early 20th century. We discovered the role of cultural and sociopolitical factors which determined writer's familiarity with this source and underlined paramount importance of his national and cultural self-determination to the material reception and artistic interpretation. The poet used parody and travesty of Russian Golden Age poetry for a comic effect intensification. We analyzed Volodymyr Samiilenko's works in Russian language, identified both strengths and weaknesses, and specified their role in the author's satiric and humorous works. The article determined that a bunch of Russian satirists and humorists (Alexey Tolstoy, Vasilij Kurochkin, Dmitriy Minaiev, Anton Chekhov) directly impacted on the Ukrainian poet's individual style or used related aesthetic conceptions. We analyzed manifestations of this influence in works by Volodymyr Samiilenko and established that they resulted from an intention to emphasize range of social and political problems in the author's poems and enrich Ukrainian satiric and humorous poetry traditions.

Key words: Samiilenko, travesty, parody, comic effect, Russian poetry, following, literary tradition.

РЕЦЕПЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIX СТ. В САТИРИЧНІЙ ТА ГУМОРИСТИЧНІЙ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Олександр Староста

аспірант кафедри української літератури

Ужгородського національного університету (Ужгород, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-4710-2982

e-mail: oleksandrstarosta@gmail.com

Анотація. У статті досліджено рецепцію російської літератури в сатирично-гумористичних творах українського поета кінця XIX – початку XX століття В.І. Самійленка. Визначено роль культурних та суспільно-історичних факторів, що зумовили близьке ознайомлення письменника з цим джерелом, підкреслено значущість національно-культурної самоідентифікації митця, яка мала визначальний вплив на рецепцію та художню інтерпретацію цього

матеріалу. Досліджено особливості пародіювання та травестування російської поезії «золотої доби» як інструменту посилення комічного ефекту. Проаналізовано російськомовні тексти В.І. Самійленка, виокремлено сильні та слабкі сторони цих текстів, встановлено їхнє місце в сатирично-гумористичному доробку письменника. Визначено коло російських сатириків і гумористів, які мали безпосередній вплив на формування ідіостилю українського поета або ж виявляли у своїй творчості споріднені естетичні концепції (О.К. Толстой, В.С. Курочкін, Д.Д. Минаєв, А.П. Чехов). Проаналізовано особливості прояву цього впливу в текстах В.І. Самійленка, встановлено, що здійснювані ним запозичення були наслідком усвідомленого наміру увиразнити суспільно-політичну проблематику своїх текстів, а також збагатити традиції українських віршованих сатири й гумору.

Ключові слова: Самійленко, травестія, пародіювання, комічний ефект, російська поезія, наслідування, літературна традиція.

Вступ. Сатирично-гумористична спадщина В.І. Самійленка (1864–1925) становить одне з вершинних явищ цього напрямку української літератури. М.К. Зеров, оцінюючи творчі здобутки старшого сучасника, особливо наголошував на його вмінні опанувати поетичні техніки зарубіжних митців – «щоб використати свідомо, навіть загостривши деякі можливості, що таїть у собі та чи інша форма» (Зеров, 1990: 536). Йдеться, насамперед, про французьких і німецьких авторів XVIII–XIX ст. (П. Лашамбоді, П. Бомарше, П.-Ж. Беранже, Г. Гайне), чия творчість відіграла найбільшу роль у формуванні ідіостилю В.І. Самійленка як сатирика й гумориста. Водночас чимало його яскравих текстів постали внаслідок засвоєння та творчої інтерпретації напрацювань російських майстрів гумору, а також майстерного травестування класичних творів російської літератури.

Нині це джерело творчості письменника потребує ґрунтовного вивчення як в естетичному, так і в ідеологічному аспекті. По-перше, праці дослідників часів незалежності (М.П. Бондаря (Бондар, 1989), М.Г. Чернопиского (Чернопиский, 1990), М.І. Мартинюка (Мартинюк, 2009)) містять слушні зауваження та об'єктивні висновки, що спростовують ідеологічно марковані оцінки дослідників радянського періоду (О.К. Дорошкевича (Дорошкевич, 1926), О.К. Бабишкіна (Бабишкін, 1958), Й.Я. Куп'янського (Куп'янський, 1963) та ін.), які із загальновідомих причин перебільшували вплив на різні грані творчості В.І. Самійленка російських авторів. Водночас специфіка наявних праць (функціональне навантаження, предмет дослідження) зумовила брак детального компаративного аналізу, який, на наш погляд, може істотно доповнити розуміння генези сатирично-гумористичного доробку митця, котрий зробив один із найпомітніших внесків у цей напрям української поезії. По-друге, особливості рецепції та інтерпретації російської літератури в площині комічного становить важливий предмет дослідження в аспекті становлення антиколоніального дискурсу в українській культурі: її представники наприкінці XIX – на початку XX ст. відстоювали українську ідентичність, частково перебравши на себе функції політичної еліти, формування якої відбувалося надто повільно.

Основна частина. Мета нашої статті – дослідити особливості творчого осмислення російських літературних джерел у сатиричній та гумористичній поезії В.І. Самійленка. У зв'язку з цим перед нами постають такі **завдання:**

- 1) проаналізувати цілі та засоби травестування письменником російської класики;
- 2) визначити джерела та дослідити ідейно-художні особливості російськомовних творів В.І. Самійленка, встановити їх роль у сатирично-гумористичному доробку митця;
- 3) окреслити коло російських сатириків і гумористів, яких можна вважати вчителями В.І. Самійленка в літературі, встановити причини вибору саме таких мистецьких орієнтирів, проаналізувати особливості засвоєння та інтерпретації поетичних технік цих авторів.

Предметом дослідження було вибрано естетичні та ідеологічні особливості художньої інтерпретації російських письменників XIX ст. у сатиричній та гумористичній поезії В.І. Самійленка. Матеріалом для аналізу стали україномовні («Щасливий край» («Ельдорадо»), «Пісня про віщого Василя», «Пііта (На мотив Лермонтова)», «Фармакологія», «Собаки» та ін.) та російськомовні («Ведро воды», «Беседа о падающей башне, екатеринодарских гласных и других трогательных вещах», «Юбилей старушки») художні тексти, які дають змогу встановити окреслений мистецький зв'язок.

Методи дослідження. У роботі застосовано наукові методи, релевантні вибраному аспекту та предмету дослідження: порівняльно-історичний, культурно-історичний, психобіографічний; із метою отримання більш ґрунтовних висновків та об'єктивних результатів використано елементи естетичного аналізу, постколоніальної критики, наратології, текстології.

Результати та їх обговорення. Із життєпису В.І. Самійленка відомо, що свої перші твори він писав саме в гумористичному руслі, і «вже в 1 кл[асі] гімназії відніс кару за вірші на вчителя» (Самійленко, 1990: 516). До першого переломного періоду свого становлення – п'ятий та шостий рік навчання, коли гімназист зачитувався україномовними книжками і почав писати українською (Тулуб, 1928: 299), – він вправлявся в пародіюванні, шаржах та карикатурах російською мовою, причому виявив не лише творчі, а й організаторські здібності, випустивши в четвертому класі два чи три номери учнівського гумористичного часопису «Прыгунчик» (Тулуб, 1928: 299). Ця напівігрова діяльність, вивчення поетичних технік російських письменників XVIII–XIX ст. та подальший розвиток креативних здібностей (зокрема шляхом студіювання іноземних мов та літератур, перекладацької праці) проклали один із провідних напрямів творчості В.І. Самійленка – літературної пародії, а також широкого використання прийомів пародіювання й карикатури в інших комічних жанрах. Цю тенденцію спостерегла дослідниця українських віршованих сатири й гумору О.О. Гарачковська: на її думку, поет «насамперед виступав у літературі як пародист» (Гарачковська, 2015: 13).

У ранній творчості В.І. Самійленка виділяються два сатиричні тексти, покладені на мотиви творів російських класиків, – «Пісня про вішого Василя» (1888) та «Пііта (На мотив Лермонтова)» (написано в період 1885–1889). Перший становить травестійну версію балади О.С. Пушкіна «Пісня про вішого Олега» (1822). Узявши за основу твір із романтико-героїчним пафосом, письменник створив карикатурний образ очільника київської цензури, комічність якого зумовлена контрастом із головним героєм оригіналу: *«Гей, нині лаштується віщий Василь / «Хахлам» нерозумним помстити, / Їх вірші і прозу за буйний їх стиль / Він буде черкати й палити. / Схопив олівець і в цензуру біжить, / Од гніву засапавсь і страшно харчить»* (Самійленко, 1990: 103) (оригінал: *«Как ныне собирается вещей Олег / Отмститъ неразумным хозарам, / Их селы и нивы за буйный набег / Обрек он мечам и пожарам; / С дружиной своей, в царградской броне, / Князь по полю едет на верном коне»* (Пушкін, 1959: 185)). У другому із вищезазначених текстів В.І. Самійленко творчо переосмислив вірш М.Ю. Лермонтова «Пророк» (1841) – філософську поезію з біблійним підтекстом (образ пророка Єремії) – та сконструював сатиричний тип поета-графомана. В основі цієї травестії лежить ідентичний задум – витримані форма й сюжетна основа загальновідомого твору, в контексті яких предмет висміювання (графоманія та одержимість поета-нездари) набуває яскравого комізму: *«Відколи враг мене призвів / Нецасній писати вірші, / Я людям всім осточортів / І остогид од трясці гірше // Я твори всім читав свої, / Бажаючи братам науки / Од мене ближній мої / Тікали мов од скаженюки»* (Самійленко, 1990: 102) (оригінал: *«С тех пор как вечный судия / Мне дал всеведение пророка, / В очах людей читаю я / Страницы злости и порока // Провозглашать я стал любви / И правды чистые ученья: / В меня все ближние мои / Бросали бешено каменья»* (Лермонтов, 2000: 203)).

В аспекті сатирично-гумористичної інтерпретації російського письменства «високого стилю» окремо варто розглянути ліро-епічні твори В.І. Самійленка, написані російською мовою: «Ведро воды», «Беседа о падающей башне, екатеринодарских гласных и других трогательных вещах» та «Юбилей старушки». Усі три тексти мають низку схожих рис: формат розлогої оповіді, насиченість комічними картинками та ситуаціями, а також версифікація та строфічна будова, якими сагірик пародіює стиль російського ліро-епосу «золотої доби» (такий підхід також застосовано в україномовному фейлетоні «Поноворічна розмова» (1906)).

Написані приблизно в один час твори «Ведро воды» (1902) і «Беседа о падающей башне...» (1902) відображають період перебування письменника на Кубані в 1900–1903 рр. Вони були призначені для публікації в ростовській газеті «Приазовский край» та, за словами автора, «мали місцевий поспіх» (Тулуб, 1928: 310), тобто становили відгуки на поточні події та проблемні ситуації. Крім цих об'єктивних причин вибору мови, можемо також припускати додаткову мотивацію сатирика: максимально наблизитися до об'єктів критики, зануритися в їхній ментальний та культурний вимір, щоб продемонструвати іманентні комічність та недолугість.

Зазначені сатиричні поеми об'єднує спільна проблематика: труднощі з водопостачанням та некомпетентність місцевої влади Катеринодара (сучасний Краснодар). У першій із них відтворено трагікомічну історію містянина Мухоморова, який не бажав платити за питну воду і пишався своїм розумним рішенням використовувати дощову вологу. Із настанням посухи він опинився в скруті, яку вирішив подолати в оригінальний спосіб: підпалити власний будинок, щоб скористатися водою з пожежного вазу. Однак цей вихід, навіяний Мухоморову видінням, закінчився для нього якнайгірше: будинок встиг згоріти, а він сам помер через отруйні речовини, що містилися у воді.

Образ цього катеринодарця, за допомогою якого автор викриває окремі людські вади (жадібність, брак раціонального мислення), – лише інструмент, а не мета сатири, спрямованої передусім проти місцевого устрою. Автор акцентує на цьому ще в експозиції, де з вишуканим гумором оцінює становище місцевих мешканців, порівнюючи його з біблійною історією вигнанки Агарі, яка мала загинути в пустелі від спраги й була врятована лише Божою волею. На окрему увагу заслуговує й гумористичний опис проблем благоустрою, актуальних і в сучасних українських реаліях: *«Где только лишь за два квартала / От центра мы, как тьма настала, / Стучимся лбами об забор; / Где, в жидкой тине увязая, / Вы тонете под звон трамвая»* (Самійленко, 1990: 136).

Ці факти, як і головна проблема твору, стають підставою для критики можновладців, яка з іронічної ущипливості (*«Однако ямбы – путь опасный, / И я прервал рассказа нить, / А я, пока, не думский гласный / И должен меньше говорить»*) (Самійленко, 1990: 137)) виростає у відверту насмішку, коли автор проводить паралель між злими кубанськими собаками, через яких Мухоморову боязко вкрасти в сусідів відро води, із представниками регіональної Думи: *«Но раз, придя в одно собранье, / Я лай погромче услышал: / Там был клубмен, – он, полн отваги / (А, может быть, и пенной влаги), / Кричал на думу на весь зал»* (Самійленко, 1990: 140). Іронією просякнута і сцена, що постає в маренні спраглого Мухоморова: він *«с гитарой на минорном строе»* (Самійленко, 1990: 140) співає перед будівлею Думи жалісну пісню з проханням вирішити проблему з постачанням води. Її розвиток вивершує рішення медиків, які встановили безпосередню причину смерті персонажа (отруєння), проте не виявили жодного інтересу до її передумов – головної мішені сатирика.

Суспільно-політичні проблеми локального масштабу відображає й поема «Беседа о падающей башне...», в центрі якої – діалог між автором-оповідачем та його приятелем. Останній вмовляє сатирика припинити писати дошкульні фейлетони, що шкодять репутації їхнього міста, і оспівати натомість незвичайну красу Пізанської вежі – нібито пам'ятки його Батьківщини (сюжетна містифікація, побудована на основі псевдоніму В.І. Самійленка – Стакато). У процесі розмови розкривається низка вад місцевої влади і проблем умов життя в Катеринодарі, загалом суголосних тим, що постають у творі «Ведро воды». Однак її зміст та результат важливі передусім тому, що автор обстоює право на критику та свободу слова як для письменників

і публіцистів (відмовляючись писати про Пізанську вежу, а також про фіктивні достоїнства Катеринодара), так і для всієї громади (згадка про постійного дописувача газети «Приазовский край» під псевдонімом «Z»).

Останню російськомовну сатиру В.І. Самійленка – «Юбилей старушки» (1903) – було написано вже після від'їзду з Катеринодара з нагоди святкування 200-літньої річниці першої друкованої газети на теренах Росії (тодішня назва – «Санктпетербургские ведомости»). Цю подію автор зобразив як підготовку до урочистого заходу на честь ювілею літньої жінки («Почтенная дама – лет двести без мала» (Самійленко, 1990: 147)), яку він описав із м'яким, доброзичливим гумором: «Для всех безгранично желая добра, / Она их учила с утра до утра» (Самійленко, 1990: 148). Створивши загалом позитивний образ газети-бабусі, сатирик зазначив лише один недолік, в якому виразно проглядається політичний підтекст – імперські авторитаризм та цензура: «Особенность только была в ней одна, / Что речь её часто бывала темна: / Так климат влияет на органы речи, / И служит причиной различных увечий» (Самійленко, 1990: 148). Водночас критика твору спрямована проти організаторів ювілею – поверхових людей, які своєю поведінкою спотворюють суть урочистостей (вельми поширене явище для пам'ятних дат): «И всякий, кто видел старушку мельком, / Хоть не был с ней близок, ни даже знаком, / Артисты, поэты, купцы, финансисты, / Юристы, спортсмены и даже велосисты – / Вложит захотели в статью или спич / Кто мысли, кто чувства, кто чистую дичь» (Самійленко, 1990: 148).

Значно глибшу проблему розкрито наприкінці твору в монолозі старенької: свобода слова та совісті, наступ на які багато десятиліть отруював її існування. Саме тому промову, спрямовану проти лицемірства адресантів вітальних слів («Что в лжи и притворстве погразил душую, / Прельщенные рано добычей большою, / Служители мрака, п[роль]ют они свет / И с верными вместе мне шлют свой привет» (Самійленко, 1990: 148)), символічно обриває різкий подув вітру з півночі, який підкошує життєві сили ювілярки.

З огляду на рівень російськомовних творів письменника (злободенність та певна потенційна актуальність, дотепність жартів, комічність образів, використання алюзій, віршування), можна стверджувати, що, обравши шлях свого земляка М.В. Гоголя (обидва письменники народилися у Великих Сорочинцях на Полтавщині), він цілком міг би досягнути в російській літературі не менших висот, ніж визнані майстри комічних жанрів ХІХ ст. (О.К. Толстой та брати Жемчужникови, Д.Д. Минаєв, А.П. Чехов, М.Є. Салтиков-Шчедрін та ін.). Водночас у контексті головного, українського руслу гумористично-сатиричної поезії автора виявляються й суттєві недоліки цієї невеликої групи текстів: відсутність ідеологічної основи, на якій базується його антиімперська сатира, що виражає значно більш глибокі конфлікти; брак лаконічної місткості і, як наслідок, дошкульності його коронних куплетів; зрештою, відсутність яскравих сатиричних типів, розроблених у творчості митця (образи цензорів, бюрократів, псевдопатріотів, публіцистів, поетів-графоманів тощо). Саме завдяки переліченим властивостям україномовні гумор і сатира В.І. Самійленка нині мають як естетичну вартість (і культурно-історичну цінність), так і новітню актуальність.

Це своєю чергою наближає нас до розуміння того, як саме на гумористичній та сатиричній ліриці В.І. Самійленка позначився вплив російської літератури. Її значна частка у читиві майбутнього письменника в гімназійні роки, перші спроби писати російською мовою – типові атрибути суспільно-історичних обставин у Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ ст., коли такий вплив був усеохопним і, як наслідок, неминучим для здобувачів інституціональної освіти. Самоідентифікація В.І. Самійленка як українського митця в цих умовах спричинила особливість трансформації, якої зазнали розглянуті російські літературні джерела лірико-сатиричному доробку, а саме появу додаткових ефектності та ефективності, адже письменник висміював ворожий для своєї нації державний лад, послуговуючись засобами насадженої цим устроєм культури.

Зауважимо, що в цьому аспекті йдеться передусім про такий різновид сатиричного зображення, як пародіювання, а також про жанр літературної пародії, в якому письменник вправлявся, травестуючи тексти М.Ю. Лермонтова, О.С. Пушкіна й пишучи тексти російською мовою. На наш погляд, важливо також врахувати, кого саме з російських поетів В.І. Самійленко обрав собі за вчителів, коло яких, зокрема, окреслив М.П. Бондар (Бондар, 1989: 32). Це О.К. Толстой (1817–1875) – російський поет з українським корінням, послідовний критик імперського устрою й співтворець відомої літературної містифікації – вигаданого сатирика Козьми Прутков; В.С. Курочкін (1831–1875) – майстерний гуморист, котрий, як і В.І. Самійленко, опановував традиції європейської сатири, в тому числі й через переклади їхнього спільного кумира – П.-Ж. Беранже; Д.Д. Минаєв (1835–1889) – блискучий перекладач і політичний сатирик, відомий, зокрема, різкою критикою цензури («М.Н. Л<онгино>ву», «Отголоски о цензуре» та ін.).

Яскравим прикладом такого творчого наслідування слугує поезія «Щасливий край» («Ельдорадо») (1886) – один із перших текстів, якими В.І. Самійленко здобув в українських культурних колах Києва репутацію талановитого сатирика. Г.П. Житецький згадував: «Пам'ятаю, що першими віршами, що піднесли славу Вол. Ів-ча серед нас, молоді, були його «Ельдорадо» – «Десь далеко єсть країна», а далі йшла популярна серед киян пародія «Пісня про вішого Василя» <...> наслідок «Горе пііти», що ми майже всі знали напам'ять» (Житецький, 1926: 240). Про неабияку популярність першого з названих творів також писав М.М. Могилянський, який зазначав не лише гостроту змісту вірша, а й декламаторські здібності його автора, який зачитував текст «просто, без тіни патосу, не посміхаючись жадною рисочкою обличчя навіть тоді, коли всі навкруги весело реготали...» (Могилянський, 1926: 248). Це виконання, безумовно, надавало сатирі додаткового бурлескного ефекту й посприяло тому, що вона стала справжньою родзинкою молодіжних зібрань. Тому, як описував їх вищезгаданий учасник, «тільки втомлювали розмови і знижувався tonus їхнього інтересу, як чулися голоси: – «а чи не почитав-би Володимир Іванович «Ельдорадо»? І тоді з різних боків лунали вимоги: «Ельдорадо, Ельдорадо!» Іноді опирався, але, звичайно, читав...» (Могилянський, 1926: 248).

Можна припустити, що саме популярність цього тексту та часті декламації спричинили його численні переробки, що свідчать про намагання автора відшліфувати сатиричні строфи, надати їм максимальних лаконічності, гостроти та влучності. Систематизувавши відомості про наявні автографи вірша, М.Г. Чернопиский слушно зауважив, що канонічним слід вважати варіант, надрукований у прижиттєвому виданні збірки поета «Україні» 1918 р., який найточніше відображає авторські погляди (Самійленко, 1990: 554). У формальному аспекті в основі «Ельдорадо» лежить яскрава куплетна форма вірша О.К. Толстого «Розважливність» (рос. «Благоразумие»). Об'єктом викриття зазначеної сатири, створеної 1853 чи 1854 р., є передусім моральні та етичні вади тогочасного російського суспільства – малодушність, підлабузництво, егоїзм та лицемірство, тоді як політичні мотиви можна простежити тільки на рівні підтексту: «*Без ума могу любить я, / Но любить, конечно, с толком, / Я готов и правду резать, / Тихомолком, тихомолком!*» (Толстой, 2006: 265). Головним художнім відкриттям у цьому тексті для В.І. Самійленка стали ритм та антитеза, підсилена повтором, в останньому рядку строфи, водночас зміст та спрямованість його твору лежать у площині саме політичної сатири: «*Там усяк говорить правду / Непідкупними устами, / Там за правду щира дяка – / Батогами, батогами*» (Самійленко, 1990: 95).

Крім цього знакового для творчої долі письменника тексту, студіювання російської сатирично-гумористичної поезії певною мірою посприяло появі таких творів, як «Сміливий чоловік» (близько 1886 р.) та «Ідеальний публіцист» (уперше надруковано 1891 р.). Вони об'єднані не лише сатиричною спрямованістю (засудження слабкодушних та корисливих публіцистів, які не боролися за свободу слова й право об'єктивно висвітлювати суспільно-політичні події, а їх статті, відповідно, мали згубний вплив на громадську думку), а й формою, під час вибору якої автор, імовірно, орієнтувався на доробок В.С. Курочкіна («Семейная встреча 1862 года», «Старичок в отставке», «Явление гласности», «Знаки препинания» та ін.). Можна також припустити, що обидва вищезгадані тексти В.І. Самійленка становлять травестійні версії лірико-філософського твору російського письменника «Я не поэт – и, не связанный узами...» (близько 1859), в якому автор рефлексує над власною творчістю: «*Я не поэт – и, не связанный узами / С музами, / Не обольщаюсь ни лживой, ни правдой / Славою. / Родине предан любовью безвестною, / Честною*» (Русская поэзия XIX века, 1974: 472) (пор.: «*Я дуже сміливий: я не боюсь нікого / Слабого; / За правду битися готов я до загиби / З-за тину*» («Сміливий чоловік») (Самійленко, 1990: 99); «*Він пише сміливо, не боїться нікого – / Слабого, / Усе, що вказує йому його натура / Й цензура*» («Ідеальний публіцист») (Самійленко, 1990: 118)).

М.П. Бондар, проаналізувавши фейлетон В.І. Самійленка «Собаки» (1888) – блискучу сатиру на прислужників російського авторитаризму В.Д. Новицького (структура МВС) та П.Е. Ромера (цензура), – аргументовано припустив, що його зміст тематично та концептуально (комічний ефект досягається завдяки «несподіваній підміні логічного суб'єкта» (Бондар, 1989: 31)) пов'язаний із твором російського поета Д.Д. Минаєва «В.П. Буренину» («По Невському бежит собака...») (1888), що містить подібну схему висміювання об'єкта сатири: «*По Невському бежит собака, / За ней Буренин, тих и мил... / Городовой, смотри, однако, / Чтоб он её не укусил*» (Русская поэзия XIX века, 1974: 514) (пор.: «*Але що це? Милій боже! / Йде Новицький тротуаром, / А там далі суне Ромер... / Лихо! згину я задаром! // Без намордників чвалають, / І до мене. Я з дороги. / Отчуждені читаю нишком / Та мерці од їх у ноги!*» (Самійленко, 1990: 111)). Варто також зазначити, що в доробку цього автора яскраво виділяються саме такі короткі (4, 6 або 8 рядків) гумористичні вірші («N. N.», «Александрійському театру», «Аналогия стихотворца» та ін.), потужний комічний ефект яких зумовлений яскравістю образів й афористичною місткістю виразів, поданих у максимально лаконічній формі. Вплив цієї поетичної техніки можемо також простежити у творі В.І. Самійленка «Сон» («В північній столиці...») (1906), де у двох чотирнадцяти рядках строфах майстерно розкрито особливості мислення російського бюрократа, ментальність якого була отруєна згубним впливом авторитарного імперського режиму (Самійленко, 1990: 153).

Можна також провести певні паралелі між самотньою інтелектуальною іронією В.І. Самійленка та унікальним гумором А.П. Чехова (1860–1904), який полюбляв використовувати у своїх творах жарти на медичну тематику, зокрема лікарські рецепти. Такий прийом узятो за основу віршованого фейлетону В.І. Самійленка «Фармакологія» (1888), який М.Г. Чернопиский влучно охарактеризував як «злободенну, їдку сатиру на «темне царство», що фабрикує всілякі «лікарства» для заспокоєння хворого суспільного організму» (Чернопиский, 1990: 59). Твір відображає задушливу атмосферу культурного й суспільно-політичного життя в Російській імперії 1880-их років: реакціонерів та підконтрольні їм видання (зокрема, йдеться про газету «Гражданин»), псевдонауковців, лібералів і «хлопоманів»; в авторському «списку препаратів» вони марковані як «*Aqua destillata*» (дистильована вода), «*Oleum ricini*» (рицинова олія, послаблювальне) та «*Ipecacuana*» (нудотне) (Самійленко, 1990: 108). Сатирик також справедливо оцінив функцію, яку виконували можливі на той час «*повісті й поеми, / Красна вся література*», – бути «*Morfii tincrua*» (Самійленко, 1990: 108), заспокійливим, дурманним засобом для читачів. У цьому контексті письменник чітко окреслив функцію власної сатиричної творчості: «*Стріли ж гострої сатири, / Хоч бувають і вразливі, / Для звичайних злих – найкращі / Sales purgativi*» (пурген, проносне) (Самійленко, 1990: 108). Використаний автором спосіб сатиричного зображення перегукується з пародійним рецептом, який пише удаваний лікар Зайцев в оповіданні А.П. Чехова «Ніч перед судом» (1886) (згодом – в однойменній незавершеній п'єсі 1890-их рр.): «*Rp. Sic transit 0,0 / Gloria mundi 1,0 / Aquae destillatae 0,1 / Через два часа по столовой ложке. / Г-же Съеловой. / Д-р Зайцев*» (Чехов, 1983: 122).

Усіх російських митців, чії твори певною мірою вплинули на формування В.І. Самійленка як поета-сатирика, об'єднує низка спільних рис: вони мали критичне, часом скептичне сприйняття дійсності, тяжіли до

категорії комічного як до засобу вираження власної позиції, усвідомлювали цінність свободи слова й демократії, а також прагнули збагатити власні творчі лабораторії здобутками європейських літератур, і чимало з їхніх мистецьких орієнтирів (творчість П.-Ж. Беранже, Ж.-Б. Мольєра, О. Барб'є, Г. Гайне, Дж.Г. Байрона та ін.) привертала й увагу українського поета. Саме така духовна близькість (хоча, безумовно, вона не нівелювала істотних світоглядних розбіжностей), на наш погляд, позначилася на тому, що рецепція їхніх напрацьованих викилів в доробку В.І. Самійленка не в пародіювання, а саме в наслідування. Цим письменник не лише збагатив власну поетичну техніку, а й додав значущості творчості своїх учителів: в аспекті влучності сатири – тим, що продемонстрував актуальність окремих порушених ними проблем (суспільно-політичних, гуманістичних, мистецьких); у ширшому сенсі – тим, що, адаптувавши художні розробки цих авторів до власної мови та культури, засвідчив їхню спроможність виражати нові думки й розкривати злободенну тематику.

Висновки. Отже, у сатирично-гумористичному доробку В.І. Самійленка можна виокремити два різновиди рецепції російської літератури XIX ст. – пародію (травестування знакових явищ літератури «золотої доби») та творче наслідування (засвоєння поетичних технік видатних майстрів гумору). Тексти, створені з використанням зазначеного джерела, мають важливу функцію в цій частині його мистецької спадщини, яку, з огляду на тематично-проблемний рівень та світоглядне підґрунтя, можна вважати своєрідним кривим дзеркалом устрою Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. Сила таланту письменника та його невтомна праця над удосконаленням власної майстерності дали йому змогу не обмежитися пародіюванням чи власти в літературний несмак епігонів І.П. Котляревського, а переосмислити ідеї й почуття гумору низки авторів, яких можна вважати прогресивними та демократичними представниками російської культури, що у своїх творчих пошуках орієнтувалися на кращі зразки світового письменства. Таким чином В.І. Самійленко не лише додав нових барв власним сатири й гумору та посилив комічний ефект своїх текстів, а й певною мірою долучився до розбудови культурних мостів, які в історичній ретроспективі можна розглядати як один із нечисленних прикладів позитивної взаємодії та порозуміння між двома народами.

Список використаних джерел:

1. Бабишкін О.К. Володимир Самійленко. *Самійленко В.І. Твори: у 2 т.* Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958. Т. 1. С. 5–52.
2. Бондар М.П. Творчість Володимира Самійленка. *Самійленко В.І. Твори.* Київ : Дніпро, 1989. С. 5–46.
3. Гарачковська О.О. Жанрово-стильові модифікації української віршованої сатири й гумору XX століття : автореф. дис.... д-ра філол. наук : 10.01.01. Київ, 2015. 36 с.
4. Дорошкевич О.К. Володимир Іванович Самійленко (1864–1925). *Самійленко В.І. Вибрані твори.* Київ : Книгоспілка, 1926. С. 7–55.
5. Житецький Г.П. За часів студентства (Спогади про В.І. Самійленка). *Самійленко В.І. Вибрані твори.* Київ : Книгоспілка, 1926. С. 237–246.
6. Зеров М.К. Володимир Самійленко і український гумор. *Твори: у 2 т.* Т. 2. Київ, 1990. С. 526–536.
7. Куп'янський Й.Я. Володимир Самійленко. Літературно-критичний нарис. *Самійленко В.І. Вибрані поезії.* Київ : Радянський письменник, 1963. С. 3–42.
8. Лермонтов М.Ю. Полное собрание сочинений в 10 томах. Т. 2: Стихотворения 1832–1841. Москва : Воскресенье, 2000. 404 с.
9. Мартинюк М.І. Національна ідея в життєтворчості Володимира Самійленка : монографія. Луцьк : Твердиня, 2009. 192 с.
10. Могилянський М.М. В. Самійленко в 90-х рр. (Із спогадів). *Самійленко В.І. Вибрані твори.* Київ : Книгоспілка, 1926. С. 247–253.
11. Пушкин А.С. Собрание сочинений в 10 томах. Т. 1: Стихотворения 1814–1822. Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1959. 643 с.
12. Русская поэзия XIX века: в 2 т. Т. 2 / сост.: Е.М. Винокуров, В.Л. Коровин. Москва : Художественная литература, 1974. 736 с.
13. Самійленко В.І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. Київ : Наукова думка, 1990. 608 с.
14. Толстой А.К. Полное собрание стихотворений и поэм. Санкт-Петербург : Академический проект, Издательство ДНК, 2006. 720 с.
15. Тулуб О.О. Матеріали до життєпису Володимира Самійленка. *За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / за ред. акад. М.С. Грушевського.* Кн. 3. Харків; Київ : Державне видавництво України, 1928. С. 295–314.
16. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем в 30 томах. Т. 3. Москва : Наука, 1983. 628 с.
17. Чернопиский М.Г. Невідома редакція фейлетонної поезії В. Самійленка. *Актуальні питання розвитку мовознавства і літературознавства. Тези і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю утворення Тернопільського педагогічного інституту.* Тернопіль, 1990. С. 57–61.
18. Чернопиский М.Г. Володимир Самійленко. *Самійленко В.І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади.* Київ : Наукова думка, 1990. С. 5–33.

References:

1. Babyshkin, O.K. (1958) Volodymyr Samiilenko [Volodymyr Samiilenko]. [in:] *Samiilenko V. Tvory: u 2 t. [Works: in 2 v.]*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury. V. 1. Pp. 5–52 [in Ukrainian].

2. Bondar, M.P. (1989) Tvorchist Volodymyra Samiilenka [The Works of Volodymyr Samiilenko]. [in:] *Samiilenko V. Tvory [Works]*. Kyiv: Dnipro. Pp. 5–46. [in Ukrainian].
3. Harachkovska, O.O. (2015) Zhanrovo-stylovi modyfikatsii ukrainskoi virshovanoi satyry y humoru XX stolittia : avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk : 10.01.01 [Genre and stylistic modifications of the Ukrainian versified 19th century satire and humour: authorized summary of Thesis for the Doctor of Philology Science Degree in speciality 10.01.01 – the Ukrainian Literature]. Kyiv. 36 p. [in Ukrainian].
4. Doroshkevych, O.K. (1926) Volodymyr Ivanovych Samiilenko (1864–1925) [Volodymyr Ivanovych Samiilenko (1864–1925)]. [in:] *Samiilenko V.I. Vybrani tvory [Selected Works]*. Kyiv: Knyhospilka. Pp. 7–55. [in Ukrainian].
5. Zhytetskyi, H.P. (1926) Za chasiv studentstva (Spohady pro V.I. Samiilenka) [In Student Days (The Memoirs about V.I. Samiilenko)]. [in:] *Samiilenko V.I. Vybrani tvory*. Kyiv: Knyhospilka. Pp. 237–246. [in Ukrainian].
6. Zerov, M.K. (1990) Volodymyr Samiilenko i ukrainskyi humor [Volodymyr Samiilenko and Ukrainian Humour]. [in:] *Tvory: u 2 t [Works: In 2 v]. V. 2*. Kyiv. Pp. 526–536 [in Ukrainian].
7. Kupianskyi, Y.Ya. (1963) Volodymyr Samiilenko. Literaturno-krytychnyi narys [Volodymyr Samiilenko. Literary Critical Study]. [in:] *Samiilenko, V.I. Vybrani poezii [Selected Poems]*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. Pp. 3–4 [in Ukrainian].
8. Lermontov, M.Yu. (2000) Polnoe sobranie sochinenii v 10 tomakh. T. 2: Stikhotvoreniia 1832–1841 [The Full Set of Works in 10 volumes. Vol. 2: The poems of 1832–1841]. Moscow: Voskresenie. 404 p. [in Russian].
9. Martyniuk, M.I. (2009) Natsionalna ideia v zhyttivorchosti Volodymyra Samiilenka : monohrafiia [National Idea in Life and Works of Volodymyr Samiilenko: monograph]. Lutsk: Tverdynia. 192 p. [in Ukrainian].
10. Mohylianskyi, M.M. (1926) V. Samiilenko v 90-kh rr. (Iz spohadyv) [V. Samiilenko in 90th (From the Memoirs)]. [in:] *Samiilenko V.I. Vybrani tvory [Selected Works]*. Kyiv: Knyhospilka. Pp. 247–253. [in Ukrainian].
11. Pushkin, A.S. (1959) Sobranie sochinenii v 10 tomakh. T. 1: Stikhotvoreniia 1814–1822. [The Set of Works in 10 volumes. Vol. 1: The Poems of 1814–1822]. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoi literatury. 643 p. [in Russian].
12. Russkaia poehziia XIX veka: v 2 t. / sost.: Ye.M. Vinokurov, V.L. Korovin [Russian Poetry of 19th century: in 2 vol. / [contributors] Ye.M. Vinokurov, V.L. Korovin]. V. 2. Moscow: Khudozhestvennaia literatura. 736 p. [in Russian].
13. Samiilenko, V.I. (1990) Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady [Poems. Prose. Drama. Rehashes and Translations. Articles and Memoirs]. Kyiv: Naukova dumka. 608 p. [in Ukrainian].
14. Tolstoi, A.K. (2006) Polnoe sobranie stikhotvoreniia i [The Full Set of Verses and Poems]. Sankt-Peterburg: Akademicheskii proekt, Izdatelstvo DNK. 720 p. [in Russian].
15. Tulub, O.O. (1928) Materialy do zhyttiepysu Volodymyra Samiilenka [The Materials about Volodymyr Samiilenko's Biography]. [in:] *Za sto lit. Materialy z hromadskoho y literaturnoho zhyttia Ukrainy XIX i pochatkiv XX stolittia / za red. akad. M.S. Hrushevskoho [For Hundred Years: Civic and Cultural Life of Ukraine in The 19th and The Early 20th centuries Materials / [editor] M.S. Hrushevskyyi]. B. 3*. Kharkiv; Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. Pp. 295–314 [in Ukrainian].
16. Chekhov, A.P. (1983) Polnoe sobranie sochinenii i pisem v 30 tomakh [The Full Set of Works and Letters in 30 Volumes]. V. 3. Moscow: Nauka. 628 p. [in Russian].
17. Chornopyskyi, M.H. (1990) Nevidoma redaktsiia feilettonnoi poezii V. Samiilenka [The Unknown Edition of V. Samiilenko's Feuilleton Poem]. [in:] *Aktualni pytannia rozvytku movoznavstva i literaturoznavstva. Aktualni pytannia rozvytku movoznavstva i literaturoznavstva. Tezy i materialy oblasnoi naukovy-praktychnoi konferentsii, prysviachenoii 50-richchii utvorennia Ternopilskoho pedahohichnoho instytutu [Topical Issues of Linguistics and Literary Studies. Theses of Research and Practice Conference Devoted to Semicentenary of Ternopil Pedagogical Institute Foundation]*. Ternopil. Pp. 57–61 [in Ukrainian].
18. Chornopyskyi, M.H. (1990) Volodymyr Samiilenko [Volodymyr Samiilenko]. [in:] *Samiilenko, V.I. Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady [Poems. Prose. Drama. Rehashes and Translations. Articles and Memoirs]*. Kyiv: Naukova dumka. Pp. 5–33 [in Ukrainian].